

**Nederlands Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs
compatibel met het overkoepelende
Europese Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte**

Zelfcertificeringsdocument

Definitieve versie 15 december 2008

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Wat is een Nationaal Kwalificatieraamwerk?	6
1.1 Het doel van het Nederlandse Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs.....	6
1.2 Stapsgewijze invoering van het Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs in Nederland	6
1.3 Het Nederlandse Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs in het kort	8
Hoofdstuk 2 De relatie tussen het overkoepelende Europese Kwalificatieraamwerk (QF-EHEA) en het Nederlandse nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs (NQF-HO).....	9
2.1 Beschrijving van programma's en leerresultaten in termen van kennis, vaardigheden en andere competenties.....	9
2.2 Kwalificaties en accreditatieproces	9
2.3 Het binair systeem, ofwel profielen of oriëntaties	11
2.4 Zelfcertificeringproces	11
2.5 Rol van het Diplomasupplement	12
Hoofdstuk 3 Het Nederlandse raamwerk voor hoger onderwijs in schema.....	13
3.1 Relatie met het European Qualifications Framework for Lifelong Learning.....	13
Hoofdstuk 4 De oriëntaties van de kwalificaties nader beschouwd.....	14
4.1 Beoordelingscriteria accreditatiekader HBO- dan wel WO-oriëntatie	14
4.2 HBO-bachelors van 240 ECTS, HBO-masters en titulatuur	15
4.3 WO-bachelors van 180 ECTS, WO-masters en titulatuur.....	17
4.4 Initieel en postinitieel onderwijs.....	17
Bijlage 1 The framework for qualifications of the European Higher Education Area (Engels).....	18
Bijlage 2 Schema voor differentiatie tussen de cycli (Engels).....	21
Bijlage 3 Nederlandse vertaling van de Dublin-descriptoren	22
Bijlage 4 Diagram Nederlands onderwijssysteem	24

Samenvatting

In 2005 hebben de hogeronderwijsministers een overkoepelend kwalificatieraamwerk voor de Europese hogeronderwijsruimte (QF-EHEA) aanvaard. In dit overkoepelende kwalificatieraamwerk zijn de gemeenschappelijke niveaubeschrijvingen (de zogenoemde Dublin-descriptoren; zie bijlage 1, 2 en 3¹) het referentiepunt voor de drie eindniveaus van de bachelor-, master- en doctorcyclus. De hogeronderwijsministers spraken in 2005 af dat elk land een nationaal kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs (NQF-HO) opstelt, dat aansluit bij het overkoepelende Europese raamwerk. Dit document, het Nederlandse Kwalificatieraamwerk voor het Hoger Onderwijs, is de vertaalslag hiervan voor Nederland en beschrijft eenduidig het Nederlandse onderwijssysteem. Het betreft de situatie in 2008.

Nationaal Kwalificatieraamwerk

Het Nederlands Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs telt net als het QF-EHEA drie niveaus voor de drie cycli, te weten bachelor, master en doctoraat. Het beschrijft alle kwalificaties en aantoonbare leeruitkomsten voor deze drie niveaus zo dat deze internationaal begrepen worden, en beschrijft bovendien de onderlinge verbanden tussen de kwalificaties. In Nederland is er bovendien voor gekozen om halverwege de eerste cyclus een extra gedeeld niveau aan te duiden: de beschrijving van de korte cyclus is gebruikt voor het niveau van de Associate degree. Nederland kent binnen de ordening naar niveaus een onderscheid naar oriëntatie. Dat staat bekend als het binaire systeem van onderwijsaanbod via hogescholen en universiteiten (HBO en WO).

Toegevoegde waarde en betekenis NQF-HO

Het doel van een NQF-HO is om per niveau met generieke Dublin-descriptoren de leeruitkomsten qua kennis, vaardigheden en competenties te beschrijven en daarmee ons hoger onderwijs in binnen- en buitenland begrijpelijker en inzichtelijker te maken. Voor de borging van de kwaliteit en het begrip van ons hoger onderwijs in het buitenland is het belangrijk dat Nederland zich kan vergelijken met andere landen, met landen die Dublin-descriptoren als gemeenschappelijk referentiekader hebben. Het is cruciaal het Nederlandse systeem zichtbaar en helder te maken voor buitenlandse instellingen, studenten en werkgevers. Europa moet de Nederlandse opleidingen en studenten immers op waarde kunnen schatten. En een student moet weten wat zijn of haar niveau is en op welk niveau een passende vervolgstudie kan worden gedaan. Daarnaast moeten de Nederlandse instellingen inkomende of uitgaande studenten met de juiste informatie en papieren op pad kunnen sturen.

Het nationaal kwalificatieraamwerk zorgt ervoor dat de (internationale) mobiliteit naar vervolgopleiding en arbeidsmarkt voor studenten wordt vergemakkelijkt. Een student heeft enerzijds beter inzicht in de kwaliteit van het te behalen niveau bij de opleiding die hij of zij wil (ver)volgen. Dit geldt ook voor studenten die elders verworven competenties meenemen samen met eerdere gevolgde opleidingen. Daarnaast heeft de student een internationaal vastgelegde erkenning van elders behaalde studieprestaties en kan hij of zij kennis, vaardigheden en andere competenties aantonen via het diplomasupplement.

Een kwalificatieraamwerk staat of valt met een goede internationale interpretatie van niveaus en bijbehorende kwalificaties. Daarvoor is een strikte toepassing van een beschrijving van leeruitkomsten in termen van kennis, vaardigheden en competenties noodzakelijk, die ook voor studenten en werkgevers begrijpelijk is. In Nederland wordt dit in het hoger onderwijs via het accreditatieproces al gedaan, het zal voor een goede implementatie van het NQF-HO ook in het diplomasupplement moeten worden doorgevoerd.

Het nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs is daarmee dus geen nieuw beleid, maar wel een verdere stap op de ingeslagen weg naar transparantie en harmonisatie van structuur. Het ministerie van OCW is binnen Nederland verantwoordelijk voor het nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs. De NVAO zal verantwoordelijk zijn voor het onderhouden en up to date houden van het NQF-HO.

In Nederland wordt instellingen en opleidingen nu al, via het accreditatieproces voor de Associate degree, de bachelor en de master, gevraagd de relatie tot het QF-EHEA aan te geven. Dit gebeurt door beschrijving van beoogde leeruitkomsten die verwijzen naar de generieke Dublin-descriptoren

1 De Dublindescriptoren voor Ad, Ba, Ma en Dr zijn ook te vinden als bijlage bij het accreditatiekader via www.nvao.net of via www.bologna2009benelux.org onder Documents on the qualification framework for the EHEA.

voor het niveau van een opleiding. Voor de kwaliteitsborging van het doctoraat wordt per kandidaat een commissie ingesteld, die beoordeelt of de kandidaat aan de leeruitkomsten voldoet. De implementatie van het NQF-HO wordt uitgevoerd door de Hogeronderwijsinstellingen in Nederland. De implementatie vraagt van een instelling dat zij de door de student opgedane kennis, vaardigheden en andere competenties beschrijft en nu ook in het diploma-supplement aangeeft, zoals soms al gebeurt. De afgifte van het diplomasupplement is reeds verplicht bij wet, bij voorkeur in overeenstemming met het Europese gangbare format.

Inleiding

Vanuit het streven om via het Bologna-proces in 2010 een Europese Hogeronderwijsruimte (EHEA) te hebben gevormd, zijn sinds 1999 flinke vorderingen gemaakt om een grotere transparantie in het Europese hoger onderwijs te realiseren. In het kader van het Bologna-proces is een overkoepelend raamwerk voor kwalificaties in de Europese hogeronderwijsruimte ontwikkeld (QF-EHEA). De ministersconferentie van Bergen, Noorwegen, 2005 heeft dit raamwerk aanvaard en afgesproken dat elk land een nationaal kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs (NQF-HO) ontwikkelt en aangeeft hoe dit past in het Europese raamwerk. Conform de afspraak in Bergen zullen alle landen hiermee gereed zijn in 2010.

Een eenduidige beschrijving van hogeronderwijssystemen op nationaal niveau in de verschillende Europese landen is van groot belang voor die transparantie, de vergelijkbaarheid en wederzijds begrip in binnen- en buitenland voor studenten, instellingen en werkgevers. Zo'n beschrijving is met name essentieel voor een goede kennis en een goed begrip van het Nederlandse hogeronderwijsstelsel in landen zonder een binair stelsel.

Een nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs is de eenduidige beschrijving van het onderwijssysteem op nationaal niveau, die internationaal begrepen wordt, waarin alle kwalificaties en andere aantoonbare leeruitkomsten (op basis van getuigschriften) in hoger onderwijs beschreven worden en op coherente wijze met elkaar in verband gebracht worden, en die ook de relatie tussen de hogeronderwijskwalificaties definieert².

Het Nederlands NQF-HO is tot stand gekomen in goede samenwerking met de hogeronderwijspartners. Het beschrijft de actuele situatie van het Nederlandse stelsel, van de bestaande regelgeving en praktijk. Het ministerie van OCW is verantwoordelijk voor het nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs. Gezien het feit dat het NQF-HO een beschrijving van het nationale onderwijssysteem is, zal het continu aangepast worden aan de toekomstige veranderingen in het Nederlandse onderwijssysteem. De NVAO zal de taak krijgen toe te zien op het NQF-HO en het up-to-date te houden. De implementatie van het NQF-HO zal worden uitgevoerd door de Nederlandse Hoger Onderwijsinstellingen.

Het Nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs is geen nieuw beleidsinstrument. Het geeft de instellingen bij het opzetten van een opleiding of bij herziening van curricula een handvat om het niveau en de leeruitkomsten in termen van kennis, vaardigheden en andere competenties zodanig te beschrijven dat ze internationaal begrepen worden en dus vergelijkbaar zijn. In Nederland wordt instellingen en opleidingen via het accreditatieproces nu al gevraagd niveaus aan te geven in termen van Associate degree, bachelor en master alsmede om de relatie tot het QF-EHEA aan te geven. Dit gebeurt door beschrijving van beoogde leeruitkomsten die verwijzen naar de generieke Dublin-descriptoren voor het niveau van een opleiding. Voor de kwaliteitsborging van het doctoraat wordt per kandidaat een commissie ingesteld, die beoordeelt of de kandidaat aan de leeruitkomsten voldoet. De Dublin-descriptoren voor het eindniveau van de derde cyclus zijn geformuleerd op basis van gangbare niveaubeoordelingen in Nederland en daarbuiten. Ook de Dublin-descriptoren voor het eindniveau van de eerste en de tweede cyclus zijn geformuleerd op basis van in Nederland beoogde niveaus voor toegang tot respectievelijk een mastersopleiding of een doctoraatstraject.

De implementatie van een NQF-HO vraagt van een instelling dat zij de leeruitkomsten van de student in termen van kennis, vaardigheden en andere competenties nu ook in het diplomasupplement aangeeft, zoals soms al gebeurt. De afgifte van een diplomasupplement is reeds verplicht bij wet, bij voorkeur in overeenstemming met het Europese format.

² 'The single description at national level...of an education system, which is internationally understood and through which all qualifications and other learning achievements in higher education may be described and related to each other in a coherent way and which defines the relationship between higher education qualifications.' (Bergen Communiqué, 2005)

Hoofdstuk 1 Wat is een Nationaal Kwalificatieraamwerk?

Een nationaal kwalificatieraamwerk is de eenduidige beschrijving van het onderwijssysteem op nationaal niveau, die internationaal begrepen wordt, waarin alle kwalificaties en andere aantoonbare leeruitkomsten (op basis van getuigschriften) in hoger onderwijs beschreven worden en op coherente wijze met elkaar in verband gebracht worden, en die ook de relatie tussen de hogeronderwijskwalificaties definieert.

Dit betekent dat het nationaal kwalificatieraamwerk:

- alle kwalificaties beschrijft (graden of getuigschriften) die voorkomen in het hoger onderwijs en die kwalificaties op coherente wijze met elkaar verbindt;
- de relaties definieert tussen de verschillende onderwijskwalificaties;
- het niveau verheldert van kwalificaties in de specifieke nationale context;
- internationaal begrepen wordt.

1.1 Het doel van het Nederlandse Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs

Het doel van het NQF-HO is om per niveau met generieke Dublin-descriptoren de leeruitkomsten qua kennis, vaardigheden en competenties te beschrijven en daarmee het begrip in binnen- en buitenland te vergroten. Voor de borging van de kwaliteit en begrip van ons hoger onderwijs in het buitenland is het belangrijk dat we ons kunnen vergelijken met andere landen, met die Dublin-descriptoren als gemeenschappelijk referentiekader. Zo kunnen we ons bestel up-to-date houden ten opzichte van omringende concurrerende landen.

Feitelijk is het doel tweeledig.

- a. Het raamwerk moet een helder overzicht bieden van het niveau van de kwalificaties, vooral gericht op doorstroom, instroom en zij-instroom en de betekenis van de kwalificaties voor de Nederlandse samenleving, inclusief de arbeidsmarkt. Daarbij is aan een brede doelgroep te denken van werkgevers, personeelsfunctionarissen, branches, aspirant-studenten, ieder die een hoger onderwijsniveau wil bereiken, hun ouders of voogden, decanen en leerlingbegeleiders, instellingen voor hoger onderwijs, diverse overheden en onderdelen ervan.
- b. Het raamwerk moet laten zien hoe de Nederlandse kwalificaties zijn in te passen in het overkoepelende raamwerk voor de Europese hogeronderwijsruimte, zodat de Nederlandse kwalificaties internationaal goed begrepen worden.

1.2 Stapsgewijze invoering van het Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs in Nederland

Organisatie en implementatie van het NQF-HO op instellings- en/of opleidingsniveau

In aansluiting op de Bolognaverklaring van 1999 is in 2002 de bachelor-masterstructuur wettelijk ingevoerd, na een overlegperiode inzake beleidsdocumentatie over een nieuwe opbouw voor het titelsysteem op basis van drie cycli en over kwaliteitszorg. Voor de overgang op het bachelor-mastersysteem waren reeds concept-descriptoren ontwikkeld met betrekking tot de eindniveaus voor de leeruitkomsten in de eerste en tweede cyclus. (De descriptoren voor de derde cyclus en de korte cyclus zijn later toegevoegd.)

Met het oog op de Europese context werden deze vergeleken met de concept-niveaudescriptoren ontwikkeld in landen/gemeenschappen met een vergelijkbaar kwaliteitszorgsysteem. Uit dit vergelijk ontstonden het zogeheten 'joint quality initiative' en de 'Dublin-descriptoren'. Deze gedeelde, generieke descriptoren kwamen naar voren als gemeenschappelijke elementen in de destijds vergeleken niveaudescriptoren (zie agenda www.jointquality.org). Aldus werden de 'Dublin-descriptoren' in 2003 ingevoerd in het Nederlandse Kwaliteitszorgsysteem als referentiepunten voor het niveau van opleidingen in het hoger onderwijs.

In 2005 werden de Dublin-descriptoren verwerkt in het overkoepelende Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte (QF-EHEA), hetgeen in 2005 aanvaard werd door de ministersconferentie in Bergen. Tegelijkertijd werd overeengekomen om Nationale Kwalificatieraamwerken te ontwikkelen in lijn met het overkoepelende QF-EHEA.

Overleg met stakeholders en besluit tot ontwikkeling van het Nederlandse NQF-HO

Toen in het kader van het Bologna-proces voorgesteld werd het Overkoepelend Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte op de agenda te zetten voor het ministersoverleg van 2005 in

Bergen, werd in oktober 2004 een seminar georganiseerd in Nederland. Dit seminar vond plaats bij het ministerie, onder voorzitterschap van de Staatssecretaris voor Hoger Onderwijs. Alle directeurs van alle instellingen voor hoger onderwijs, zowel bekostigd als niet-bekostigd, waren uitgenodigd. Agendaonderwerpen waren de arbeidsvooruitzichten voor afgestudeerden en het concept van het Overkoepelend Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte. Deze bijeenkomst wees uit dat de directeurs de intentie en de betekenis van het QF-EHEA inzagen; afgesproken werd dat het raamwerk door de ministers aanvaard zou worden tijdens het aanstaande ministersoverleg. Aangezien het raamwerk in principe aansloot bij de ontwikkelingen in het Nederlandse hoger onderwijs, werd het QF-EHEA gunstig ontvangen.

Opstelling van de agenda en organisatie van het proces

Na de aanvaarding van het QF-EHEA werd de verdere ontwikkeling van het NQF-HO in Nederland ter hand genomen door de reeds bestaande commissie die de leiding had over het implementeren van het Bologna-proces in Nederland. Deze commissie wordt voorgezeten en gefaciliteerd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Voorts bestaat ze uit vertegenwoordigers van hoger onderwijsinstellingen (universiteiten, hogescholen en niet-bekostigde instellingen voor hoger onderwijs), vertegenwoordigers van de studentenbonden, de kwaliteitszorginstantie (Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie, NVAO), werkgevers- en werknemersorganisaties en een vertegenwoordiger van het team van Bologna-deskundigen. Er werd een werkgroep geformeerd bestaande uit vertegenwoordigers van het ministerie, de universiteiten, de hogescholen en de NVAO, met als taak het opstellen van een concept-NQF-HO. Het concept werd voorgelegd aan de stuurcommissie Bologna ter becommentariëring. Nadat de stuurcommissie een gewijzigde versie had gevalideerd en geverifieerd, werd het concept-NQF-HO uitgetest door alle hogeronderwijsinstellingen tijdens een seminar bij het ministerie in oktober 2007. Hierna werd het concept openbaar gemaakt. Tijdens het seminar waren de aanwezigen het erover eens dat dit NQF-HO het Nederlandse hogeronderwijsstelsel weergeeft, waarbij een paar inhoudelijke opmerkingen nog in aanmerking worden genomen. De aanwezigen waren van mening dat het NQF-HO gereed is en verder geïmplementeerd zal worden. Bij de verdere implementatie ligt de nadruk op de opzet van de opleidingen voor wat betreft leeruitkomsten en de weerspiegeling van de leeruitkomsten, alsmede het niveau van de kwalificatie met verwijzing naar het overkoepelende QF-EHEA in het diplomasupplement van de student.

Evenwijdig aan dit proces tussen de overheid en het bestuur van de hogeronderwijsinstellingen vonden er diverse seminars plaats waarin leidinggevendenden van de hogeronderwijsinstellingen inzicht kregen in het nationale kwalificatieraamwerk. Deze seminars, die werden geleid met hulp van de Bologna-deskundigen, werden georganiseerd op diverse plaatsen in Nederland.

Verwerking van kwalificaties in het NQF-HO en kwaliteitszorg

De generieke descriptoren voor de eindniveaus van de bachelor-, master- en Associate degree-kwalificatie zijn de 'Dublin-descriptoren' van het QF-EHEA, die verwerkt zijn in het accreditatiekader van de NVAO. De NVAO ziet toe op de kwaliteit van deze kwalificaties.

De generieke 'Dublin-descriptoren' voor het niveau van doctor en de Nederlandse generieke descriptor voor het doctorsniveau, zoals vastgelegd in het universitaire beleidsdocument '*Hora est*' (VSNU 2004), zijn op elkaar afgestemd en komen sterk met elkaar overeen. Universiteitscommissies zien toe op de kwaliteit van de doctorsgraad.

De kwalificaties voor Ontwerper en Medisch Specialist zijn verwerkt in het NQF-HO als erkende kwalificaties boven het mastersniveau. De kwaliteit van deze kwalificaties wordt tot op heden gegarandeerd door vakinstanties.

Goedkeuring

Het bovengenoemde overleg met de Nederlandse hogeronderwijsinstellingen is een vrij ongewoon proces geweest met beleidsbesprekingen over hoger onderwijs in Nederland. Meestal vindt er regelmatig beleidsoverleg plaats tussen het ministerie en de vertegenwoordigende instanties van de universiteiten (VSNU), de hogescholen (HBO-raad) en de niet-bekostigde onderwijsinstellingen (PAEPON). Het werd derhalve juist geacht om deze standaardprocedure eveneens te volgen voor wat betreft de ontwikkeling van het NQF-HO. Naast het rechtstreekse contact met alle directeurs van hogeronderwijsinstellingen werd zodoende ook de reguliere procedure van overleg tussen het ministerie en de bovengenoemde instanties gevolgd. In oktober 2008 kwamen deze instanties formeel overeen dat het NQF-HO correct is en dat de instellingen zich zouden houden aan de daarin vervatte beginselen.

De verificatie van het Nationaal Kwalificatieraamwerk door het panel van internationale deskundigen vormt de afronding van een proces van communicatie met hogeronderwijsinstellingen en andere relevante stakeholders met betrekking tot de leeruitkomsten van opleidingen in het hoger onderwijs.

1.3 Het Nederlandse Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs in het kort

Het Nederlandse raamwerk bestaat uit drie niveaus die afgesloten worden met de graden Bachelor, Master en Doctor. Deze niveaus corresponderen met de drie cycli van het overkoepelend raamwerk voor de Europese hogeronderwijsruimte. Het eindniveau per cyclus wordt beschreven door de Dublin-descriptoren, beschrijvingen die in Nederland worden gebruikt als referentiepunten voor de drie niveaus. Voor het eindniveau van de eerste en tweede cyclus wordt het aantal daarmee gepaard gaande studiepunten (ECTS-credits) gegeven (zie bijlagen 1 en 3).

Het niveau dat overeenkomt met het eind van de eerste cyclus wordt afgesloten met een bachelorgraad, die toegang geeft tot de arbeidsmarkt en vervolgonderwijs in de tweede cyclus. Binnen of verbonden met de eerste cyclus bestaat in Nederland de 'korte cyclus' hoger onderwijs. Deze korte cyclus – een programma dat bestaat uit onderdelen van een HBO-bacheloropleiding - geeft toegang tot zowel de arbeidsmarkt als vervolgonopleidingen in het HBO, die vervolgens afgesloten kunnen worden met de bachelorgraad. Degenen die het Ad-programma hebben afgerond mogen de titel Associate degree voeren³.

Het niveau corresponderend met het eindniveau van de tweede cyclus wordt afgesloten met een mastersgraad, die toegang geeft tot de arbeidsmarkt en vervolgonderwijs in de derde cyclus.

Het niveau corresponderend met het eind van de derde cyclus wordt afgerond met de graad van doctor. Het doctoraat geeft toegang tot de arbeidsmarkt en heeft, wat het raamwerk betreft, geen vervolg meer.

Nederland kent binnen de ordening naar niveaus een onderscheid naar oriëntatie. Dat staat bekend als het binaire systeem van onderwijsaanbod via hogescholen en universiteiten (HBO en WO). Het HBO leidt in beginsel op voor een beroep; het WO leidt in beginsel op tot een academische oriëntatie in een bepaald vakgebied. De graden zijn van hetzelfde niveau, maar anders van oriëntatie. Om dit duidelijk te maken wordt aan de WO-bachelor en -master 'of Arts', dan wel 'of Science' toegevoegd. Dit verschil in oriëntatie brengt met zich mee dat bezitters van een HBO-bachelor in het overgrote deel van de gevallen niet rechtstreeks toegelaten worden tot WO-masteropleidingen (zie verder over eventuele afwijzing punt 2.3); WO-bacheloropleidingen zijn altijd direct te vervolgen in tenminste één WO-masteropleiding. Het gros van alle afgestudeerden stroomt na het afronden van een master (HBO en WO) uit naar de arbeidsmarkt. Sommige masterprogramma's (de onderzoeksmasters) bereiden voor op een onderzoekscarrière die dikwijls start in de vorm van een doctoraatstraject in een universiteit. Hoewel instroom in een doctoraatstraject in de regel gebeurt na het behalen van een WO-master, zijn universiteiten bevoegd een ieder toe te laten die in staat wordt geacht het traject met succes af te ronden. Toekenning van de doctorsgraad is voorbehouden aan het WO.

³ Hoewel een descriptor voor de 'korte cyclus' is ontwikkeld, hebben de gezamenlijke ministers besloten alleen de hoofdindeling van drie cycli gezamenlijk te aanvaarden als referentiepunt, en daarbij aangegeven dat het een land vrij staat een 'korte cyclus' (binnen of verbonden met de eerste cyclus) te definiëren. Deze korte cyclus komt in Nederland alleen voor in het HBO.

Hoofdstuk 2 De relatie tussen het overkoepelende Europese Kwalificatieraamwerk (QF-EHEA) en het Nederlandse nationaal Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs (NQF-HO)

2.1 Beschrijving van programma's en leerresultaten in termen van kennis, vaardigheden en andere competenties

Zoals eerder aangegeven fungeren de algemene beschrijvingen (Dublin-descriptoren) voor het eindniveau van de eerste, de tweede en de derde cyclus als kapstukken in het Europese kwalificatieraamwerk voor hoger onderwijs. Een kwalificatieraamwerk staat of valt met een goede internationale interpretatie van niveaus en bijbehorende kwalificaties. Essentieel is dat instellingen voor hoger onderwijs een opleidingsprogramma invullen en toetsen in termen van eindtermen en/of eindcompetenties⁴. Daarvoor is een strikte toepassing van een beschrijving van leeruitkomsten in termen van kennis, vaardigheden en competenties noodzakelijk, die ook voor studenten en werkgevers begrijpelijk is. Met andere woorden kennis, inzicht en vaardigheden die een afgestudeerde moet hebben om een getuigschrift of een graad te ontvangen.

2.2 Kwalificaties en accreditatieproces

In Nederland is de NVAO (Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie) verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging van opleidingen van de eerste en tweede cyclus, waaraan de kwalificatie van bachelor of master verbonden is. Accreditatie van een opleiding betekent dus dat afgestudeerden het niveau bereikt zullen hebben specifiek voor een bepaalde kwalificatie in het vakgebied, en dat de kwalificatie van bachelor of master voor het eindniveau van de eerste c.q. tweede cyclus terecht wordt afgegeven.

De NVAO beoordeelt het niveau (bachelor of master) van de doelstellingen van een opleiding aan de hand van het volgende criterium: 'De eindkwalificaties van de opleiding sluiten aan bij algemene, internationaal geaccepteerde beschrijvingen van de kwalificaties van een bachelor of een master'. Het accreditiekader van de NVAO heeft de Dublin-descriptoren voor het eindniveau van de bachelor en voor het eindniveau van de master als referentiepunt voor de kwaliteitstoets van opleidingen geïncorporeerd (zie www.nvao.net), net als de kwaliteit van de examens.

In het kader van het accreditatieproces stellen externe deskundigen per opleiding een referentiekader op voor het niveau van de opleiding en beoordelen het niveau in dat perspectief. Zij kunnen daarbij gebruikmaken van nationaal of internationaal beschikbaar gemaakte nadere 'referentiecompetenties' voor vakgebieden/domeinen/opleidingen. Vervolgens beoordeelt de NVAO of het oordeel verifieerbaar tot stand is gekomen en of de examinering adequaat geschiedt.

Om de relatie naar de algemene Dublin-descriptoren voor de niveaus te kunnen leggen worden opleidings specifieke niveaurescriptoren geformuleerd, afgestemd op de algemene Dublin-descriptoren. Voor een groeiend aantal vakgebieden zijn Europese descriptoren beschikbaar (via Europese thematische netwerken, met name het 'Tuning' project⁵). Die zijn weliswaar vanuit een andere invalshoek ontwikkeld, maar komen in hoge mate overeen met de algemene beschrijvingen van de Dublin-descriptoren. Voor andere vakgebieden, en in het algemeen, is het aan de externe (internationale) deskundigen opleidings specifieke niveaurescriptoren op te stellen en te beoordelen of het niveau van de opleiding te relateren is aan de algemene Dublin-descriptoren. De HBO-raad heeft in overleg met haar leden en groeperingen in het afnemend beroepenveld op het niveau van de opleiding landelijke opleidingsprofielen opgesteld. Deze zijn gerelateerd aan de Dublin-descriptoren en afgesproken is dat de opleidingen deze profielen volgen. Op basis van de opleidingsprofielen zijn voor samenhangende brede vakgebieden zogenaamde domeincompetenties beschreven en beschikbaar gemaakt op de website van de HBO-raad (www.hbo-raad.nl). Bij deze domeincompetenties wordt vermeld welke opleiding/instelling deze domeincompetenties als referentie gebruiken.

Voor een aantal beroepen gelden (inter)nationale wettelijke beroepsvereisten. Landelijke opleidingsprofielen en landelijke domeincompetenties vormen het landelijk referentiekader bij de accreditatie van opleidingen. Dat wil zeggen dat deze beschrijvingen de landelijke basis vormen. Elke

4 Het begrip competentie wordt in dit document gebruikt voor het geheel van kennis, inzicht en vaardigheden.

5 Wagenaar, R., Educational Structures, Learning Outcomes, Workload and the Calculation of ECTS Credits, In: González, J., Wagenaar, R. (red.), Tuning Educational Structures in Europe, Final Report. Phase One, Universidad de Deusto, Bilbao, 2003, pp. 223-246 (beschikbaar via <http://tuning.unideusto.org/tuningeu/>)

opleiding heeft daarbij de vrijheid de opleiding met aanvullingen en toevoegingen, dus met een eigen profiel, vorm te geven.

Het niet door de overheid bekostigde hoger onderwijs is niet bij deze opleidingsprofielen betrokken en hoeft zich er ook niet aan te houden.

In Nederland hebben de drie technische universiteiten criteria voor academische bachelor- en mastercurricula ontwikkeld⁶. Deze criteria zijn een verdere uitwerking van de Dublin-descriptoren en zijn goedgekeurd door de NVAO. Deze criteria blijken nog steeds van algemene aard en worden inmiddels ook toegepast in de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Wat betreft kwaliteitsborging van de doctoraatsopleidingen zijn de Dublin-descriptoren mede geformuleerd op gangbare niveaubeoordelingen in Nederland. Voor toekenning van het doctoraat wordt per kandidaat een commissie ingesteld die het niveau beoordeelt en bewaakt. Als norm voor een training tot het niveau van doctor wordt vier jaar gehanteerd. Het gaat in de training vooral om het zelfstandig (kunnen) doen van onderzoek en hierbij blijken geven van ontwikkelen en toepassen van - en communiceren over – vernieuwende concepten of inzichten. Afhankelijk van de competenties van de kandidaat en het vakgebied volgt de kandidaat een of meer cursussen die meestal van beperkte duur zijn, soms helemaal op de persoon toegesneden en waarvan de omvang niet wordt aangeduid door middel van ECTS.

Het niveau van de doctoraatstraining maakt tevens onderdeel uit van de kwaliteitszorg op het gebied van onderzoek. Regelmatige beoordeling van de kwaliteit van het onderzoek, de onderzoeksomgeving geschiedt volgens de wet o.a. door zesjaarlijkse beoordeling door externe deskundigen. Onderdeel van het beoordelingskader is de opleiding van onderzoekers. Een van de criteria daarbij is in elk geval dat de doctoraten van een internationaal vergelijkbaar niveau zijn.

In 2004 hebben de Nederlandse universiteiten de relatie tussen de Dublin-descriptoren voor het eindniveau van doctoraatsopleidingen en hun descriptoren voor doctoraalexamens verwerkt in *Hora Est! Vernieuwing in het Nederlandse promotiestelsel*⁷ als referentiepunt voor het bewaken van de kwaliteit van opleidingen in de derde cyclus. De ontwikkeling van dergelijke landelijk toepasbare normen sloot aan bij de doelstellingen van het Bologna-proces om te komen tot transparante normen voor hoger onderwijs die zowel binnen Nederland als tussen Nederland en andere landen vergelijkbaar waren. Aangezien de gelijkwaardigheid van titels en onderlinge erkenning daarvan door universiteiten beschouwd worden als essentiële randvoorwaarden voor mobiliteit en samenwerking, zijn er generieke eindprestatienormen voor een doctoraat ontwikkeld in overeenstemming met de Dublin-descriptoren. Hiervoor worden de volgende redenen aangevoerd:

- de aansluiting tussen de doctorstitel en andere opleidingen, met name masters en ontwerpersopleidingen;
- het bevorderen van transparantie en gelijkwaardigheid binnen het promotiestelsel;
- het creëren van een raamwerk voor de beoordeling van de promovendus en diens proefschrift;
- het creëren van een raamwerk voor de ontwikkeling van kwaliteitszorg.

Vanaf de invoering van *Hora Est! Vernieuwing in het Nederlandse promotiestelsel* worden kwalificaties die afronding van de derde cyclus inhouden toegekend aan studenten die:

Dublin-descriptor	Descriptor uit Hora Est
<ul style="list-style-type: none"> • Heeft aangetoond een vakgebied <i>systematisch te begrijpen</i> en de vaardigheden en methodieken te beheersen van onderzoek <i>in dat vakgebied</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat heeft kennis genomen van en gewerkt met <i>een substantiële 'body of knowledge'</i>, welke in ieder geval omvat de principes en methoden van de internationale wetenschapsbeoefening en de theorievorming, methoden en studies <i>van het desbetreffende vakgebied</i>;
<ul style="list-style-type: none"> • Heeft de bekwaamheid aangetoond om <i>met de geëigende integriteit van een onderzoeker</i> een omvangrijk <i>onderzoeksproces</i> te ontwerpen, ontwikkelen, uit te voeren en aan 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat is in staat om de <i>maatschappelijk verantwoordelijkheid ten aanzien van het uitvoeren, toepassen en benutten van het eigen onderzoek</i> te dragen;

⁶ A.W.M. Meijers, C.W.A.M. van Overveld, J.C. Perrenet, Criteria voor Academische Bachelor en Master Curricula, TU/e 2005 (beschikbaar via www.jointquality.org descriptoren)

⁷ VSNU, Hora Est! Vernieuwing in het Nederlandse promotiestelsel, Utrecht, 2004, blz. 16,17

te passen;	
<ul style="list-style-type: none"> • Heeft door <i>origineel</i> onderzoek een bijdrage geleverd aan verlegging van de grenzen van kennis door een omvangrijke hoeveelheid werk, waarvan een deel een nationaal of internationaal beoordeelde publicatie verdient; 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat levert een <i>oorspronkelijke</i> bijdrage aan wetenschappelijk onderzoek die de in Nederland gebruikelijke kwaliteitstoetsing door peers kan doorstaan;
<ul style="list-style-type: none"> • Is in staat tot kritische analyse, evaluatie en synthese van <i>nieuwe en complexe ideeën</i>; 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat beschikt over het vermogen om een <i>omvangrijk project voor de ontwikkeling van nieuwe kennis</i> te ontwerpen en te implementeren;
<ul style="list-style-type: none"> • Kan <i>communiceren</i> met vakgenoten, de bredere wetenschappelijke gemeenschap en de samenleving als geheel over het terrein waarop hij of zij deskundig is; 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat is in staat om de kennis en methoden van het desbetreffende specialisme en/of vakgebied adequaat <i>over te dragen</i>;
<ul style="list-style-type: none"> • Wordt binnen de academische en professionele context verwacht in staat te zijn om technologische, sociale of culturele <i>voortgang</i> te bewerkstelligen <i>in een kennissamenleving</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> • de kandidaat heeft aangetoond zelfstandig de wetenschappelijke methoden van het vakgebied toe te kunnen passen in de <i>ontwikkeling, interpretatie en toepassing van nieuwe kennis</i>.

2.3 Het binair systeem, ofwel profielen of oriëntaties

Het overkoepelende Europese raamwerk onderscheidt geen profielen of oriëntaties. Een dergelijk onderscheid kan aangebracht worden in de nationale raamwerken. Omdat Nederland een binair systeem kent met verschillende toevoegingen aan de namen van de kwalificaties voor beroepsgeoriënteerde (HBO) opleidingen en academisch georiënteerde (WO) opleidingen, wordt dit onderscheid wel in het NQF-HO in beeld gebracht.

Dat betekent dat naast de onderscheiding naar niveaus van opleidingen die in de kwalificatie tot uitdrukking komt, ook de oriëntaties worden aangeduid. Deze oriëntaties worden in de toevoeging aan de naam van de titel tot uitdrukking gebracht. Bij voltooiing van opleidingen die meer specifiek op een beroep georiënteerd zijn worden andere toevoegingen aan de titels toegekend dan bij voltooiing van programma's die in principe meer een bredere academische oriëntering hebben.

De kwalificatie is dus dezelfde: bachelor of master, omdat het algemene eindniveau hetzelfde is. De toevoeging aan de naam van de graad verschilt echter, omdat de oriëntatie verschilt. Om dit duidelijk te maken wordt aan de WO-bachelor en -master 'of Arts', dan wel 'of Science' toegevoegd. Dit verschil in oriëntatie brengt met zich mee dat bezitters van een HBO-bachelor in het overgrote deel van de gevallen niet rechtstreeks toegelaten worden tot WO- en HBO-masteropleidingen. Voor veel HBO-masters moet men eerst een aantal jaren werkervaring hebben. WO-bacheloropleidingen zijn altijd direct te vervolgen in tenminste één WO-masteropleiding. Het gros van alle afgestudeerden stroomt na het behalen van een master (HBO en WO) uit naar de arbeidsmarkt.

Wat betreft eventuele afwijzing voor of toelating tot een masteropleiding na een bacheloropleiding hanteren instellingen de gedragslijn conform de Lissabon erkenningsconventie. Dit houdt in dat de instelling motiveert aan de kandidaat waarom deze afgewezen wordt.

2.4 Zelfcertificeringproces

Voor het inpassen van het nationale raamwerk in het overkoepelende raamwerk is een proces van zelfcertificering afgesproken⁸. Om te bezien of de beschrijving in dit NQF-HO ook klopt met de werkelijkheid wordt een zelfcertificeringstoets uitgevoerd door een internationaal panel. Een land dat zijn nationaal kwalificatieraamwerk conform de Europese voorwaarden heeft ingepast - dus transparant en met inschakeling van externe deskundigen - geeft een brief af dat de zelfcertificering voltooid is. Dit wordt publiek gemaakt, waarna het betrokken land wordt opgenomen op een lijst van staten die het certificeringproces voltooid hebben. Deze lijst wordt bijgehouden door het ENIC/NARIC netwerk van de Raad van Europa en de EU.

⁸ De pagina's 54-57 van het voorstel voor het overkoepelend raamwerkrapport 'A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area', noemen 'good practices' voor de ontwikkeling hiervan. Op pg. 88-90 worden de criteria en procedures voor de zelfcertificering opgesomd.

Aangezien kwaliteitszorg een belangrijk aspect in deze relatering is, heeft de Nederlandse overheid de NVAO aangewezen om het zelfcertificeringsproces uit te voeren. De NVAO toetst immers of de opleidingen in de eerste en tweede cyclus voldoen aan de descriptor en daarmee aan het eindniveau voor de betreffende cyclus. (Het niveau van opleidingen in de derde cyclus wordt eveneens getoetst door externe peers, maar niet onderworpen aan het proces van accreditatie.) De NVAO zal internationale experts betrekken in het zelfcertificeringsproces.

Het proces van zelfcertificering houdt voor Nederland in dat aangetoond dient te worden dat de eindtermen van opleidingen voldoen aan de Dublin-descriptoren. Op basis daarvan wordt de kwalificatie ingepast in een bepaalde cyclus. Per kwalificatie, ofwel getuigschrift, diploma of de graad, is daarmee duidelijk wat deze betekent voor de arbeidsmarkt of voor een vervolgtraject in het onderwijs. De ENIC en NARIC erkenningsnetwerken kunnen dit als uitgangspunt gebruiken voor het beoordelen van het niveau van kwalificaties. In Nederland fungeert de Nuffic als ENIC/NARIC. Zij heeft een adviserende rol waar het gaat om erkenning van kwalificaties.

2.5 Rol van het Diplomasupplement

Conform de Europese afspraken geeft de instelling, wanneer een student een opleiding succesvol heeft afgerond, op het Diplomasupplement aan hoe de kwalificatie is ingepast in het Nederlandse en het Europese raamwerk. In Nederland worden beoogde en gerealiseerde leeruitkomsten in het hoger onderwijs al via het accreditatieproces weergegeven. Voor een goede implementatie van het NQF-HO moeten deze leeruitkomsten ook weergegeven worden in het diplomasupplement, omdat andere landen eveneens een nationaal kwalificatieraamwerk opstellen waarin een diplomasupplement aangeeft hoe de desbetreffende kwalificatie in het overkoepelende raamwerk past. Op basis van de referentiepunten van het overkoepelend raamwerk zullen dan de niveaus van alle kwalificaties in de Europese hogeronderwijsruimte te vergelijken zijn.

Hoofdstuk 3 Het Nederlandse raamwerk voor hoger onderwijs in schema

Toegang vanuit	Eerste cyclus	Tweede cyclus	Derde cyclus
MBO/HAVO/VWO	Associate degree 120 ECTS		
MBO/HAVO/VWO	Bachelor 240 ECTS professioneel georiënteerd de oude titels van ing	Master 60 ECTS 75 ECTS 90 ECTS 120 ECTS ⁹	Doctoraat (Norm 4 jaar) Ontwerper (norm 2 jaar)
VWO	180 ECTS academisch georiënteerd	oude titels drs., ir., mr. etc. 180 ECTS ¹⁰ 240 ECTS ¹¹	Medisch specialist ¹² (norm 3-6 jr)

Toelichting bij het schema (zie ook bijlage 4 die het schema illustreert)

MBO, HAVO en VWO geven toegang tot bacheloropleidingen;

MBO, HAVO, VWO geven toegang tot professioneel georiënteerde bacheloropleidingen;

VWO geeft toegang tot academisch georiënteerde bacheloropleidingen.

MBO, HAVO en VWO geven ook toegang tot professioneel georiënteerde Associate degree programma's.

Het is hierbij van belang te weten dat de duur en niveaus van HAVO en VWO verschillend zijn en dat het eindniveau van het MBO in het algemeen als vergelijkbaar wordt gezien met het HAVO eindniveau voor wat betreft toegang tot hoger onderwijs.

De Associate degree geeft toegang tot het resterende gedeelte van een professioneel georiënteerde bacheloropleiding.

De bachelorgraad geeft (in bepaalde gevallen onder voorwaarden) toegang tot masterprogramma's.

De mastergraad geeft toegang tot het doctoraat. De MSc geeft toegang tot ontwerpersopleidingen. Op grond van de master geneeskunde wordt men arts door inschrijving in het beroepsregister; voor Medisch specialist moet men een verdere beroepsopleiding volgen.

MBO, HAVO, VWO, Associate Degree, Bachelor, Master en Doctoraat geven elk tevens als kwalificatie toegang tot de arbeidsmarkt.

Naast de bovengenoemde doorstroombmogelijkheden zijn er bovendien mogelijkheden om na de HBO-propedeuse naar het WO over te stappen en om vanuit het WO naar het HBO over te stappen.

N.B. Voor toegang tot de Open Universiteit is niet expliciet een diploma van een vooropleiding vereist. De Open Universiteit biedt academisch georiënteerd hoger onderwijs aan op het niveau van de eerste, tweede en derde cyclus.

3.1 Relatie met het European Qualifications Framework for Lifelong Learning

Het Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte waarnaar dit Nationaal Kwalificatieraamwerk hoger onderwijs verwijst, is in 2005 aanvaard door 46 Europese landen.

Inmiddels is in EU-verband (25 landen) het Europese Kwalificatieraamwerk Levenlang Leren (EQF-LLL) ontwikkeld voor alle onderwijsniveaus. De niveaus van de korte cyclus (de Associate degree) en van de eerste, tweede en derde cyclus zijn in het Europees Kwalificatieraamwerk Levenlang Leren gedefinieerd als respectievelijk niveaus 5, 6, 7 en 8.

⁹ Hieronder vallen masteropleidingen tot registeraccountant, de onderzoeksmasters en de masteropleidingen tot tandarts t/m 2009.

¹⁰ Hieronder vallen masteropleidingen eerstegraads leraar, humanistiek, diergeneeskunde, farmacologie, klinische technologie en tandheelkunde met ingang van 2010.

¹¹ Hieronder vallen professioneel georiënteerde masteropleidingen architectuur, stedenbouw, landschapsarchitectuur (voorheen postdoctorale opleidingen)

¹² Na afloop van de Master geneeskunde kunnen kandidaten doorgaan voor medisch specialist. De duur van die opleidingen varieert van 3-6 jaar. De omvang van specialistenopleidingen wordt niet aangeduid in ECTS.

Hoofdstuk 4 De oriëntaties van de kwalificaties nader beschouwd

4.1 Beoordelingscriteria accreditatiekader HBO- dan wel WO-oriëntatie

De beoordeling van de HBO- dan wel WO-oriëntatie komt aan de orde bij vijf facetten uit het accreditatiekader (zie tabel).

Tabel met beoordelingscriteria uit accreditatiekader m.b.t. HBO- en WO-oriëntatie

Onderwerp	Facet	Criterium
Doelstellingen	Oriëntatie Hoger Beroeps- onderwijs (HBO) / Wetenschappelijk Onderwijs (WO)	<p>De eindkwalificaties van de opleiding sluiten aan bij de volgende beschrijvingen van een bachelor en een master in HBO en WO:</p> <p>HBO:</p> <ul style="list-style-type: none"> – De eindkwalificaties zijn mede ontleend aan de door (of in samenspraak met) het relevante beroepenveld opgestelde beroepsprofielen en/of beroepscompetenties en aan eventueel van toepassing zijnde (inter)nationale wettelijke beroepsvereisten; – Een HBO-bachelor heeft de kwalificaties voor het niveau van beginnend beroepsbeoefenaar in een specifiek beroep/functie of samenhangend spectrum van beroepen/functies waarvoor een HBO-opleiding vereist is of dienstig is; – Een HBO-master heeft de kwalificaties voor het niveau van zelfstandig en/of leidinggevend beroepsbeoefenaar in een beroep/functie of spectrum van beroepen/functies, dan wel het niveau van het functioneren in een multidisciplinaire omgeving waarin een HBO-opleiding vereist is of dienstig is. <p>WO:</p> <ul style="list-style-type: none"> – De eindkwalificaties zijn ontleend aan eisen vanuit de wetenschappelijke discipline, de internationale wetenschapsbeoefening en voor daarvoor in aanmerking komende opleidingen de relevante praktijk in het toekomstige beroepenveld – Een WO-bachelor heeft de kwalificaties voor toegang tot tenminste één verdere WO-studie op masterniveau en eventueel voor het betreden van de arbeidsmarkt; – Een WO-master heeft de kwalificaties om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te verrichten of multi- en interdisciplinaire vraagstukken op te lossen in een beroepspraktijk waarvoor een WO-opleiding vereist is of dienstig is.
Programma	Eisen Hoger Beroeps- onderwijs (HBO) / Wetenschappelijk Onderwijs (WO)	<p>Het programma sluit aan bij de volgende criteria voor het programma van een HBO- of een WO-opleiding:</p> <p>HBO:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Kennisontwikkeling door studenten vindt plaats via vakliteratuur, aan de beroepspraktijk ontleend studiemateriaal en via interactie met de beroepspraktijk en of (toegepast) onderzoek; – Het programma heeft aantoonbare verbanden met actuele ontwikkelingen in het vakgebied/de discipline; – Het programma waarborgt de ontwikkeling van beroepsvaardigheden en heeft aantoonbare verbanden met de actuele beroepspraktijk. <p>WO:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Kennisontwikkeling door studenten vindt plaats in interactie tussen het onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek binnen relevante disciplines; – Het programma sluit aan bij ontwikkelingen in de relevante wetenschappelijke discipline(s) door aantoonbare verbanden met actuele wetenschappelijke theorieën; – Het programma waarborgt de ontwikkeling van vaardigheden op het gebied van wetenschappelijk onderzoek; – Bij daarvoor in aanmerking komende opleidingen heeft het programma aantoonbare verbanden met de actuele praktijk van de relevante

		beroepen.
Programma	Instream	Het programma sluit qua vorm en inhoud aan bij de kwalificaties van de instromende studenten: – HBO -bachelor: VWO, HAVO, Associate degree programma, middenkaderopleiding of specialistenopleiding (WEB) of daarmee vergelijkbare kwalificaties, blijkend uit toelatingsonderzoek – WO -bachelor: VWO, HBO-propedeuse of daarmee vergelijkbare kwalificaties blijkend uit toelatingsonderzoek – HBO- en WO-master: bachelor en eventueel (inhoudelijke) selectie
Programma	Duur	De opleiding voldoet aan formele eisen m.b.t. de omvang van het curriculum: – HBO-bachelor: 240 studiepunten – WO-bachelor: in de regel 180 studiepunten – HBO-master: minimaal 60 studiepunten – WO-master: minimaal 60 studiepunten, afhankelijk van de opleiding
Inzet van personeel	Eisen Hoger Beroeps- onderwijs (HBO) / Wetenschappelijk Onderwijs (WO)	De opleiding sluit aan bij de volgende criteria voor de inzet van personeel van een HBO- of een WO-opleiding: HBO: Het onderwijs wordt voor een belangrijk deel verzorgd door personeel dat een verbinding legt tussen de opleiding en de beroepspraktijk WO: Het onderwijs wordt voor een belangrijk deel verzorgd door onderzoekers die een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het vakgebied

Alle geaccrediteerde bachelor- en masteropleidingen zijn in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs opgenomen (www.ib-groep.nl, Zakelijk, HO, Croho).

4.2 HBO-bachelors van 240 ECTS, HBO-masters en titulatuur

Alle HBO-bachelorkwalificaties zijn gebaseerd op een programmaomvang van 240 ECTS. Voor de daaraan verbonden titulatuur geldt dat het vakgebied wordt toegevoegd aan de graad. Veel voorkomende titels voor brede samenhangende vakgebieden (domeinen) zijn te vinden op de website van de HBO-raad (www.hbo-raad.nl) en hieronder weergegeven. Zo bestaat de sector Hoger Technisch Onderwijs uit vier domeinen met de bijbehorende geadviseerde bachelorgraad.

<i>Sector Hoger Technisch Onderwijs</i>	
Bachelor of Engineering	B Eng
Bachelor of Built Environment	B BE
Bachelor of Applied Science	B AS
Bachelor of Information and Communication Technology	B ICT
<i>Sector Hoger Economisch Onderwijs</i>	
Bachelor of Business Administration	BBA
Bachelor of Commerce	B Com
Bachelor of Economics	B Ec
Bachelor of Communication	B Comn
Bachelor of Laws	LLB
<i>Sector Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs</i>	
Bachelor of Social Work	B SW
Bachelor of Theology	B Theology
Bachelor of Business Administration	BBA
Bachelor of Laws	LLB
<i>Sector Hoger Pedagogisch Onderwijs</i>	
Bachelor of Education	B Ed
<i>Sector Hoger Gezondheidszorg Onderwijs</i>	

Bachelor of Health	B Health	
Bachelor of Nursing	B Nursing	
<i>Sector Kunst Onderwijs</i>		
Bachelor en Master of Fine Art	B FA	M FA
Bachelor en Master of Design	B Des	M Des
Bachelor of Fine Art in Education	B FA Ed	
Bachelor of Film and Television	B FT	
Bachelor en Master of Music	B Mus	M Mus
Bachelor of Music in Education	B Mus Ed	
Bachelor of Theatre	B Th	
Bachelor of Theatre in Education	B Th Ed	
Bachelor of Dance	B Da	
Bachelor of Dance in Education	B Da Ed	
Master of Music in Sonology		M Mus Son
Master of Dance in Choreography		M Da Chor
Master of Dance Therapy		M Da T
Master of Typography		M Ty
Master of Architecture		M Arch
Master of Landscape Architecture		M LA
Master of Urban Design		M UD
<i>Sector Hoger Agrarisch Onderwijs</i>		
Voor de agrarische sector is geen advies gegeven.		

Toelichting

Zoals in paragraaf 2.2 uitgelegd is voor opleidingen die dezelfde naam dragen een 'Landelijk Opleidingsprofiel' ontwikkeld. Op basis daarvan zijn voor inhoudelijk samenhangende opleidingen vervolgens domeincompetenties ontwikkeld. Elke hierboven genoemde graad behoort bij een dergelijk breed beroepsgebied, het zogenaamde domein van kennis en vaardigheden waarvoor vakgenoten uit een beroepsgroep de daarbij behorende competenties hebben beschreven. Dat wil zeggen wat een afgestudeerde weet en kan en dikwijls ook wat zijn of haar houding is. Deze profielen en competenties staan beschreven op www.hbo-raad.nl en beslaan per domein 5 – 10 pagina's tekst. In toenemende mate worden landelijke profielen en domeincompetenties internationaal gevalideerd (*body of knowledge and skills*). Deze verzameling beschrijvingen is te kenschetsen als een informatiebank. Het is een vlottend bestand.

In eerste instantie zijn competenties van bacheloropleidingen op de informatiebank geplaatst. Voor enkele masteropleidingen zijn ook toevoegingen aan de naam van de graad als referentie beschikbaar. In de toekomst zullen ook beschrijvingen voor de programma's die leiden tot de Associate degree worden opgenomen. Een Associate degree is niet verbonden aan een eigenstandige opleiding, maar aan een tweejarig onderwijsprogramma dat bestaat uit onderdelen van een HBO-bacheloropleiding. Afgestudeerden kunnen na afronding van het Associate degree programma aan het werk, of ervoor kiezen de bacheloropleiding te vervolgen.

In het HBO (hogescholen) worden onder de zogenaamde domeincompetenties die competenties verstaan die de kerncompetenties bepalen van de (brede) beroepsgerichte oriëntatie van de bacheloropleiding. Deze domeincompetenties vormen tezamen met algemene bachelorcompetenties en specialistische competenties de competenties die in de opleiding aangeleerd worden. Domeinspecifieke competenties vormen de zogenaamde stam van de opleiding bij zowel 'brede' als 'smalle' opleidingen die dezelfde titulatuur hanteren. Zo geven de domeincompetenties behorende bij de Bachelor of Engineering aan dat elke opleiding die een B Eng graad afgeeft deze domeincompetenties in het curriculum heeft opgenomen, en dus elke afgestudeerde B Eng deze domeincompetenties bezit. De graadtoevoeging is hiermee verantwoord, zonder dat exact is vastgelegd welk deel van het curriculum uit deze domeincompetenties bestaat. In de praktijk kunnen namelijk (grote) verschillen gaan ontstaan in het percentage domeincompetenties van het curriculum. Dit hangt onder andere af van de mate waarin opgeleid wordt voor 'smalle' beroepen, en welke competenties gedefinieerd worden als domeincompetenties. De huidige opleidingen die de brede graadtoevoeging Bachelor of Business Administration hanteren hebben, omdat wordt opgeleid voor een breed scala van beroepen, waarschijnlijk een kleiner deel van het curriculum gemeenschappelijk dan de opleidingen die voor zeer specifieke beroepen opleiden zoals de opleidingen die de graadtoevoeging Bachelor of Nursing hanteren. In het diplomasupplement van een afgestudeerde komt tot uitdrukking welke competenties hij of zij precies bezit.

Zoals in paragraaf 2.2 is aangegeven maakt het niet-bekostigde hoger onderwijs geen deel uit van de afstemming en afspraken die zijn gemaakt met de HBO-raad. Deze opleidingen behoeven, net als de bekostigde HBO-opleidingen, accreditatie alvorens in het CROHO te kunnen worden opgenomen. Aantoonbare relatering aan de referentieniveaus van het Europese kwalificatieraamwerk wordt daarbij getest, alsook of de titel overeenstemt met het opleidingsprofiel.

HBO-masters

In de huidige wet is geregeld dat afgestudeerden van geaccrediteerde HBO-masteropleidingen de mastergraad (M) wordt verleend. Hogescholen bepalen in de regel zelf de omvang van het programma in ECTS. Ook zijn zij vrij om aan deze graad een toevoeging van het betreffende werkveld mee te geven. Bij de accreditatie wordt gekeken of de benaming van een af te geven graad de lading dekt. Binnen de Nederlandse wetgeving is het niet mogelijk de 'Arts' en 'Science' toevoegingen te hanteren voor HBO-masteropleidingen. Hogescholen mogen dit uitsluitend wanneer zij de opleiding (eveneens) in het buitenland laten accrediteren. Op grond hiervan kiezen veel hogescholen voor de 'Arts' en 'Science'-toevoeging. In 2004 was de verdeling van de verleende graden als volgt: 26% Master of Science, 27% Master of Arts en 45% Master.

4.3 WO-bachelors van 180 ECTS, WO-masters en titulatuur

Na voltooiing van WO-opleidingen wordt afhankelijk van het niveau de kwalificatie bachelor of master toegekend. Vanwege de academische oriëntatie wordt aan de naam toegevoegd ofwel 'of Arts', ofwel 'of Science', afgekort BA en BSc of MA en MSc.

BA en MA worden toegekend voor de zogenaamde HOOP-gebieden taal en cultuur.

BSc en MSc worden toegekend voor alle overige HOOP-gebieden.

LLB en de LLM (Legal Law Bachelor en Legal Law Master) kunnen wettig toegekend worden na voltooiing van bepaalde rechtenopleidingen.

Alle opleidingen die tot een WO-bachelorgraad leiden, hebben een omvang van 180 ECTS. De omvang van de masterprogramma's varieert. Masterprogramma's die opleiden tot arts, dierenarts en farmaceut kennen een studieomvang van 180 ECTS. Masterprogramma's die opleiden tot tandarts kennen op dit moment een studieomvang van 120 ECTS, maar zullen met ingang van het studiejaar 2010/2011 een omvang van 180 ECTS hebben. Een wetswijziging daartoe is in voorbereiding.

Masterprogramma's die leraren opleiden voor de hoogste niveaus van het voortgezet onderwijs (eerstegraads leraar) variëren in studieomvang van 60 – 120 ECTS.

De zogenaamde onderzoeksmasters, leidend tot de graad van MA, hebben een studieomvang van 120 ECTS en zijn gericht op een carrière als onderzoeker.

De WO-masters in bèta-techniek en gezondheidszorg kennen ook een studieomvang van 120 ECTS. Overige masteropleidingen hebben een studieomvang van 60, soms 90 ECTS.

Zowel mastertitels verkregen na succesvolle afronding van een programma van 60 of 90 ECTS als mastertitels verkregen na voltooiing van een opleiding van 120 of meer ECTS geven toegang tot de derde cyclus, ofwel een promotietraject.

Het Diplomasupplement verheldert de inhoud en omvang van de betreffende bachelor- of masteropleiding.

De ontwerpersopleiding

Dit is een gestructureerde opleiding, aangeboden door de technische universiteiten, met een genormeerde duur van 2 jaar, na de master. De competenties zijn toegesneden op de beroepspraktijk van ontwerpers en zijn van andere aard dan die voor het doctoraat als eindniveau van de derde cyclus.

De opleidingen tot medisch specialist

Na de master geneeskunde kunnen kandidaten een verdere beroepsopleiding volgen die opleidt tot medisch specialist. De opleidingsduur varieert van 3-6 jaar.

4.4 Initieel en postinitieel onderwijs

De huidige wetgeving kent het onderscheid naar initieel en postinitieel onderwijs. Dit onderscheid hangt samen met de bekostigingssystematiek. Initieel onderwijs wordt bekostigd door de overheid, postinitieel in principe niet. HBO-masters zijn in principe postinitieel. Sommige daarvan worden bekostigd door de overheid vanwege de grote maatschappelijke relevantie, voorbeeld Advanced Nursing Practitioner, Physician Assistant en eerstegraads lerarenopleidingen.

Academische postinitiële masteropleidingen voeren, mits opgenomen in CROHO en dus geaccrediteerd, de graad MSc/MA.

Bijlage 1 The framework for qualifications of the European Higher Education Area (Engels)

	Outcomes	ECTS Credits
Short cycle (within or linked to the first cycle) qualifications	<p><i>Qualifications that signify completion of the higher education short cycle (within or linked to the first cycle) are awarded to students who:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon general secondary education¹³ and is typically at a level supported by advanced textbooks; such knowledge provides an underpinning for a field of work or vocation, personal development, and further studies to complete the first cycle; • can apply their knowledge and understanding in occupational contexts; • have the ability to identify and use data to formulate responses to well-defined concrete and abstract problems; • can communicate about their understanding, skills and activities, with peers, supervisors and clients • have the learning skills to undertake further studies with some autonomy. 	Approximately 120 ECTS credits
First cycle qualifications	<p><i>Qualifications that signify completion of the first cycle are awarded to students who:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon their general secondary education¹⁴, and is typically at a level that, whilst supported by advanced textbooks, includes some aspects that will be informed by knowledge of the forefront of their field of study; • can apply their knowledge and understanding in a manner that indicates a professional¹⁵ approach to their work or vocation, and have competences¹⁶ typically demonstrated through devising and sustaining arguments and solving problems within their field of study; • have the ability to gather and interpret relevant data (usually within their field of study) to 	Typically include 180-240 ECTS credits

¹³ General secondary education also includes vocational education with a sufficiently general component.

¹⁴ ISCED 1997 recognises that while it is desirable to classify levels on the basis of educational content, the diversity of programmes, curricula and structure make this impossible to do on a worldwide scale without employing additional criteria such as entrance requirements, duration and national qualification structure. ISCED Level 5 and 6 refer to tertiary education. Level 5 is defined as tertiary education not leading to an advanced research qualification. It is further divided in 5A and 5B, using a set of subsidiary criteria. Level 6 refers to tertiary education leading to an advanced research qualification.

¹⁵ The word ‘**professional**’ is used in the descriptors in its broadest sense, relating to those attributes relevant to undertaking work or a vocation and that involves the application of some aspects of advanced learning. It is not used with regard to those specific requirements relating to regulated professions. The latter may be identified with the profile / specification.

¹⁶ The word ‘**competence**’ is used in the descriptors in its broadest sense, allowing for gradation of abilities or skills. It is not used in the narrower sense identified solely on the basis of a ‘yes/no’ assessment.

	<p>inform judgements that include reflection on relevant social, scientific or ethical issues;</p> <ul style="list-style-type: none"> • can communicate information, ideas, problems and solutions to both specialist and non-specialist audiences; • have developed those learning skills that are necessary for them to continue to undertake further study with a high degree of autonomy. 	
Second cycle qualifications	<p><i>Qualifications that signify completion of the second cycle are awarded to students who:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated knowledge and understanding that is founded upon and extends and/or enhances that typically associated with the first cycle, and that provides a basis or opportunity for originality in developing and/or applying ideas, often within a research¹⁷ context; • can apply their knowledge and understanding, and problem solving abilities in new or unfamiliar environments within broader (or multidisciplinary) contexts related to their field of study; • have the ability to integrate knowledge and handle complexity, and formulate judgements with incomplete or limited information, but that include reflecting on social and ethical responsibilities linked to the application of their knowledge and judgements; • can communicate their conclusions, and the knowledge and rationale underpinning these, to specialist and non-specialist audiences clearly and unambiguously; • have the learning skills to allow them to continue to study in a manner that may be largely self-directed or autonomous. 	Normally carry 90-120 ECTS credits – the minimum requirements should amount to 60 ECTS credits at the second cycle level
Third cycle qualifications	<p><i>Qualifications that signify completion of the third cycle are awarded to students who:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • have demonstrated a systematic understanding of a field of study and mastery of the skills and methods of research associated with that field; • have demonstrated the ability to conceive, design, implement and adapt a substantial process of research with scholarly integrity; • have made a contribution through original research that extends the frontier of knowledge by developing a substantial body of work, some of which merits national or international 	Not specified

¹⁷ The word ‘research’ is used to cover a wide variety of activities, with the context often related to a field of study; the term is used here to represent a careful study or investigation based on a systematic understanding and critical awareness of knowledge. The word is used in an inclusive way to accommodate the range of activities that support original and innovative work in the whole range of academic, professional and technological fields, including the humanities, and traditional, performing, and other creative arts. It is not used in any limited or restricted sense, or relating solely to a traditional ‘scientific method’.

	<p>refereed publication;</p> <ul style="list-style-type: none">• are capable of critical analysis, evaluation and synthesis of new and complex ideas;• can communicate with their peers, the larger scholarly community and with society in general about their areas of expertise;• can be expected to be able to promote, within academic and professional contexts, technological, social or cultural advancement in a knowledge based society.	
--	--	--

Bijlage 2 Schema voor differentiatie tussen de cycli (Engels)

Differentiating between cycles

Cycle	Knowledge and understanding
1 (Bachelor)	[Is] supported by advanced text books [with] some aspects informed by knowledge at the forefront of their field of study ..
2 (Master)	provides a basis or opportunity for originality in developing or applying ideas often in a research* context ..
3 (Doctorate)	[includes] a systematic understanding of their field of study and mastery of the methods of research* associated with that field..

	Applying knowledge and understanding
1 (Bachelor)	[through] devising and sustaining arguments
2 (Master)	[through] problem solving abilities [applied] in new or unfamiliar environments within broader (or multidisciplinary) contexts ..
3 (Doctorate)	[is demonstrated by the] ability to conceive, design, implement and adapt a substantial process of research* with scholarly integrity .. [is in the context of] a contribution that extends the frontier of knowledge by developing a substantial body of work some of which merits national or international refereed publication ..

	Making judgements
1 (Bachelor)	[involves] gathering and interpreting relevant data ..
2 (Master)	[demonstrates] the ability to integrate knowledge and handle complexity, and formulate judgements with incomplete data ..
3 (Doctorate)	[requires being] capable of critical analysis, evaluation and synthesis of new and complex ideas..

	Communication
1 (Bachelor)	[of] information, ideas, problems and solutions ..
2 (Master)	[of] their conclusions and the underpinning knowledge and rationale (restricted scope) to specialist and non-specialist audiences (monologue) ..
3 (Doctorate)	with their peers, the larger scholarly community and with society in general (dialogue) about their areas of expertise (broad scope)..

	Learning skills
1 (Bachelor)	have developed those skills needed to study further with a high level of autonomy ..
2 (Master)	study in a manner that may be largely self-directed or autonomous..
3 (Doctorate)	expected to be able to promote, within academic and professional contexts, technological, social or cultural advancement ..

Bijlage 3 Nederlandse vertaling van de Dublin-descriptoren voor het eindniveau van de eerste, tweede en derde cyclus, in Nederland aangeduid met de kwalificaties: Bachelor, Master en Doctor.

	Kwalificaties Bachelor	Kwalificaties Master
Kennis en inzicht	Heeft aantoonbare kennis en inzicht van een vakgebied, waarbij wordt voortgebouwd op het niveau bereikt in het voortgezet onderwijs en dit wordt overtroffen; functioneert doorgaans op een niveau waarop met ondersteuning van gespecialiseerde handboeken, enige aspecten voorkomen waarvoor kennis van de laatste ontwikkelingen in het vakgebied vereist is.	Heeft aantoonbare kennis en inzicht, gebaseerd op de kennis en het inzicht op het niveau van Bachelor en die deze overtreffen en/of verdiepen, alsmede een basis of een kans bieden om een originele bijdrage te leveren aan het ontwikkelen en/of toepassen van ideeën, vaak in onderzoeksverband.
Toepassen kennis en inzicht	Is in staat om zijn/haar kennis en inzicht op dusdanige wijze toe te passen, dat dit een professionele benadering van zijn/haar werk of beroep laat zien, en beschikt verder over competenties voor het opstellen en verdiepen van argumentaties en voor het oplossen van problemen op het vakgebied.	Is in staat om kennis en inzicht en probleemoplossende vermogens toe te passen in nieuwe of onbekende omstandigheden binnen een bredere (of multidisciplinaire) context die gerelateerd is aan het vakgebied; is in staat om kennis te integreren en met complexe materie om te gaan.
Oordeelsvorming	Is in staat om relevante gegevens te verzamelen en interpreteren (meestal op het vakgebied) met het doel een oordeel te vormen dat mede gebaseerd is op het afwegen van relevante sociaal-maatschappelijke, wetenschappelijke of ethische aspecten.	Is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis en oordelen.
Communicatie	Is in staat om informatie, ideeën en oplossingen over te brengen op een publiek bestaande uit specialisten of niet-specialisten.	Is in staat om conclusies, alsmede De kennis, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, duidelijk en ondubbelzinnig over te brengen op een publiek van specialisten of niet-specialisten.
Leervaardigheden	Bezit de leervaardigheden die noodzakelijk zijn om een vervolgstudie die een hoog niveau van autonomie veronderstelt aan te gaan.	Bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd of autonoom karakter.

Kwalificaties Doctor

Kennis en inzicht	Heeft aangetoond een vakgebied systematisch te begrijpen en de vaardigheden en methodieken te beheersen van onderzoek in dat vakgebied.
Toepassen van kennis en inzicht	Heeft de bekwaamheid aangetoond om met de geëigende integriteit van een onderzoeker een omvangrijk onderzoeksproces te ontwerpen, ontwikkelen, uit te voeren en aan te passen. Heeft door origineel onderzoek een bijdrage geleverd aan verlegging van de

	grenzen van kennis door een omvangrijke hoeveelheid werk, waarvan een deel een nationaal of internationaal beoordeelde publicatie verdient.
Oordeelsvorming	Is in staat tot kritische analyse, evaluatie en synthese van nieuwe en complexe ideeën.
Communicatie	Kan communiceren met vakgenoten, de bredere wetenschappelijke gemeenschap en de samenleving als geheel over het terrein waarop hij of zij deskundig is.
Leervaardigheden	Wordt binnen de academische en professionele context verwacht in staat te zijn om technologische, sociale of culturele vooruitgang te bewerkstelligen in een kennissamenleving.

Een afgestudeerde van het korte programma in de HBO-bachelor:

1. heeft aantoonbare kennis en inzicht van een vakgebied waarbij wordt voortgebouwd op algemeen voortgezet onderwijs*, functioneert doorgaans op het niveau van gevorderde leerboeken, heeft een kennisondergrond voor een beroepenveld of een beroep, voor persoonlijke ontwikkeling en voor verdere studie om de eerste cyclus (bachelor) af te ronden;
2. heeft de vaardigheid om gegevens te identificeren en te gebruiken, teneinde een respons te bepalen met betrekking tot duidelijk gedefinieerde, concrete en abstracte problemen;
3. is in staat om kennis en inzicht in beroepsmatige contexten toe te passen;
4. kan communiceren met gelijken, leidinggevenden en cliënten over begrip, vaardigheden en werkzaamheden;
5. bezit de leervaardigheden om een vervolgopleiding die een zekere mate van autonomie vraagt, aan te gaan.

Bijlage 4 Diagram Nederlands onderwijssysteem